

Arş. Gör. Aziz KILINÇ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bl.

KAZAK TÜRKLERİNİN KAMBAR BATIR DESTANI İLE KÖROĞLU DESTANI ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA DENEMESİ

Destanlar, milletlerin hayatına ışık tutan birer ayna olma özelliği taşır. Bu bakımdan destanlarda milletlerin, ideal, düşünce, gelenek, görenek ve hayata bakış tarzlarını görürüz. Milletlerin ilk çağlarını mitolojik hikâyeler hâlinde bize anlatan destanlar tam olarak gerçeğe uymasalar bile toplumların geçmişleri hakkında bir takım bilgilerin öğrenilmesi bakımından önemlidir. Bu yönüyle destan, kökü tarihe dayanan ve ilhamını geçmişten alan bir halk edebiyatı verimidir.

Destan, bir milletin tarihinin masallaştırılmış şeklidir. Tarih geçmişe ait olayları aynen yaşattığı hâlde, destan bu olayları zaman ve mekan kavramları dışında milli şuur ve gururun beslenmesine yarayacak şekilde içine alır. Bu nedenledir ki, milli destanların milli ruhun doğuşu ve gelişmesi üzerinde oynadığı yüceltici rol tarihindekinden daha önemlidir. Hemen hemen bütün milletlerin kendilerine göre bir destana sahip olma yolunda gösterdikleri şiddetli istek bu yönden çok önemlidir¹.

Destanlar, aynı kökten gelen fakat çeşitli sebeplerle farklı coğrafyalarda yaşayan Türk devletleri ve topluluklarının edebî ürünleri içinde çok önemli bir yere sahiptir. Farklı coğrafyalarda ve farklı zamanlarda vücut bulmuş bu destanlarda tip, motif, üslup ve anlayışta önemli nüfuzluklar görülmektedir.

Çalışmamıza konu olarak Kazak Türklerinin Kambar Batır Destanı² ile Türklük dünyasının önemli destanlarından Köroğlu'nun halen yaşayan bir varyantı olan Behçet Mahir Anlatması'nı³ esas aldık.

Kambar Batır Destanı, geniş bozkırlarda yaşayan Kazak Türkleri arasında bilinmekte ve halen akın-cıravlarca yaşatılmaktadır. Teşekkülü çok eskilere dayanan bu destanda Kazak Türklerinin örf, adet, gelenek ve göreneklerine ait önemli motifler ve bozkır hayat tarzının derin çizgileri yer almaktadır. Destanın konusu, Kazan Han'ı Azimbay ile Kalmuk Han'ı Karaman arasında geçen mücadeleden ibarettir. Fakat olaylar destan kahramanı Kambar'ın etrafında teşekkül eder.

Köroğlu Destanı ise coğrafi yaygınlığı ve varyantlarının genişliği bakımından Türk destanları arasında çok önemli bir yere sahiptir. Köroğlu hikâyeleri, Anadolu'dan Balkanlara, Orta-Asya'dan Sibirya'ya kadar yayılmış, pek çok varyantlarla zenginleştirilmiştir. Destan, Türklerin yanı sıra Gürcü, Ermeni, Arap ve Tacikler gibi farklı millet ve topluluklar arasında da

yayılmış; kültürel ve coğrafi tesirlerle birtakım değişikliklere uğramıştır.

Köroğlu Destanı, yaygınlığı ve varyantlarının zenginliği bakımından, Kambar Batır Destanı ile mukayese edilemeyecek derecede üstündür. Bu bakımdan biz, iki destanı tip, motif ve üslup bakımından karşılaştırmaya çalıştık.

1. Şekil ve Üslup

Çalışmamın konu olan Kambar Batır Destanı tamamen manzumdur. Toplam mısra sayısı 1865'tir. Destan hece ölçüsünün 8'li ve 11'li kalıbıyla inşa edilmiştir. Destanın büyük bir bölümü 8'li hece ölçüsüyledir. 8'li hece ile kurulan mısralar genellikle 4+4=8'dir. Ancak her zaman bu kurala bağlı kalınmaz. 11'li hece ile kurulan mısralar 6+5=11'dir. Bu mısralarda da her zaman aynı kural görülmez. Zira, Orta-Asya Türk destan anlatma geleneğinde kullanılan melodi ve ritmin tesiriyle icra boyunca durak yerlerini sabit tutmak her zaman mümkün olmamaktadır¹.

Köroğlu Destanı'nda nazım-nesir karışımı bir anlatım vardır. Destanda yer alan şiirler genellikle 11'li hece ölçüsüyledir. Bazen 8'li heceyle söylenen dördüklere de rastlanır. Destanda söylenecek önemli sözler, saz eşliğinde ve manzum olarak söylenir. Destan anlatıcısı bazen olaylardan uzaklaşarak konuya uygun kıssalar anlatır. Hikâye; dilek, temenni ve nasihatlerle bitirilir.

Kambar Batır Destanı; hayır, dua ve dileklerle başlar. Dünyanın vefasızlığından bahsedilir. Yurdun zor günü için "dört tülük mal"a iyi bakılması gerektiği üzerinde durulur. Azimbay Han'ın kızı Nazım'ın dillere destan güzelliği tasvir edilir. Destan; dua, dilek ve temennilerle sona erer.

2. Motifler

2.1. Kurtarıcı ve Kahraman Motifi: Kambar Batır Destanı'nın birinci derecedeki kahramanı Kambar, Türk destanlarındaki ortak alp tipinin tipik bir örneğidir. Kambar, normal bir insanın tek başına başa çıkamayacağı hayvanlarla mücadele etmek ve büyük bir orduya karşı tek başına savaşmak gibi özelliklere sahiptir. Kambar'ın gösterdiği ilk kahramanlık, av esnasında atı tulpar'a saldıran kaplanı kökpar oynar gibi yakalayıp, fırlatıp atarak öldürmesidir. Bu olaya şahit olan halk, Kambar'ı artık bir kahraman olarak görür.

Köroğlu'nun ilk kahramanlığı ise, her gün yolunu kesip babasına götürdüğü yemeği elinden alan çocuklara tek başına karşı koyarak onları korkutup yıldırmasıdır.

Elbette her iki kahramanın asıl başarısı bunlar değildir. Kazak halkı arasında yaygın olarak bilinen Alpamış, Koplandı Batır ve Er Targın gibi destan kahramanlarının gösterdiği üstünlüğü gösteren bir "Batır"dır. Kambar, Kazak hanlarından Azimbay'a ve halka zorbalık eden Kalmuk hanı Karaman'ın zulmünden kurtarır.

Köroğlu, 1999 keleşleriyle Çamlıbel'i mesken tutar. Bu, Sultan Murat'ın izni ve emriyle olmuştur. Geçen kervanlardan kırkta bir baş alır. Çeşitli sebepler yüzünden Gürcistan'a, Afganistan'a, Bağdat'a, Kenan Eli'ne v.s. keleşleriyle birlikte vuruşmaya gider.

Köroğlu'nun doğumunda bir olağanüstülük yoktur. Kambar ise destanda yoksul bir kahra-

man olarak tanıtılmakla birlikte, Alimbay isimli bir han oğludur. Alimbay'ın çocuğu olmaz bu yüzden herkesi otağına davet eder, yedirir, içirir. Bu davetten sonra Allah Alimbay Han'a erkek bir evlat verir. Bu çocuk destan kahramanı Kambar'dır. Han oğlu olan Kambar'ın "Calgız attı kedey" (yalnız atlı yoksul) olarak tanıtılıyor olması, bizce destanın bazı bölümlerinin bozularak rejim lehine kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

2.2. At: Gerek Köroğlu Destanı'nda, gerekse Kambar Batır Destanı'nda atın yeri başka hiçbir varlıkla doldurulamayacak kadar büyük ve önemlidir. Köroğlu "Kırat"ıyla, Kambar "kara kaska atı" ile anılmaktadır. At, sahibinin sadece savaşta veya avda kullanacağı bir binek değil, onun yoldaşı, arkadaşı, hatta dert ortağı, sırdaşıdır.

Kambar, karşı karşıya kaldığı bir hâdise karşısında atıyla âdeta konuşur, dertleşir, ona övgüler düzer:

"Kanattı tuvgan pırağım
Ağa-ini sen edin
Tar cerde coldas sırağım
Moynın altın tayaktay
Kamıstay iki kulağın:
Tört ayağın kazıktay
Töngergen kese tuyağın
Suluvlığın sümbidey.
Cılıkda bitmes sıyağın.
Simbatın menen sıyağın.
Ecelim cetip osıdan
Ölip ketsem ornım çok
Özine malim bul cağım."

.....

Kanatlı doğan burağım
Ağabey kardeş sen idin
Dar yerde yoldaş ışığım
Boynun altın dayak gibi
İki kulağın kamyş gibi;
Dört ayağın kazık gibi,
Yuvarlak kasedir tırnağın
Güzelliğin sümbi gibi
Yılıkda bulunmaz bir tane
Görünüş ve gösterişin
Ecelim gelip böylece
Ölüp gitsem yerim yok
Sana malum bu hâlim.

At, destan kahramanı Kambar'ın burağıdır, ışığıdır; dar yerde kaldığı zaman yoldaşı, kardeşidir.

Köroğlu'nun "Kıratı"nı Köroğlu'ndan ayrı düşünmek mümkün değildir. O, atı olmadığı zaman sıradan bir kişiliğe bürünür. Nitekim karşılaştırmamıza konu olan Behçet Mahir Anlatması'nda Köroğlu'nun atı Keloğlu tarafından kurnazlıkla çalınır. Bu yüzden Köroğlu, Ayvaz'ın "dorat"ı ile Çamlıbel'e dönerken keleşleri onu uzaktan çerçi veya nalbant zanneder. Ayvaz Köroğlu'na; "Ağa kırat ile seni tanırız. Eğer Kırat gelirse, kapı açılır. Kırat gelmezse, sana kapı açılmaz" sözleriyle "Kırat"ın Köroğlu için vazgeçilmez bir unsur olduğunu vurgular.

Destanda Köroğlu'nun "Kırat"ı ile Ayvaz'ın "Doratı" için; "Meğer bu kır ile dor deniz aygırından, bunların anaları gulun tutmuş" ifadesi kullanılır. Köroğlu'nun Kıratı Tuna'yı yüzerek geçme gibi özelliklere sahiptir. Kambar Batır Destanı'nın kahramanı Kambar'ın atı yeri hiçbir varlıkla doldurulmayacak derecede önemli olmasına rağmen Köroğlu'nun atı gibi olağanüstü özellikler göstermez. Bu bakımdan daha realist bir durum arzeder.

Her iki destanda da atların özel isimleri vardır. Kambar'ın atının adı "Culdız"dır. Kambar'ın mücadele ettiği Karaman Han'ın atının adı "kulbadam"(gülbadem)'dir.

Köroğlu destanında da önemli kahramanların bindiği atların hepsinin özel ismi vardır. Ayvaz'ın bindiği "Dorat"; Köroğlu'nun oğlu Hasan Bey'in bindiği at "Kamer Tay"dır. Kiziroğlu Mustafa Bey'in atı "Alapaça"dır. Destanda atın mayasının rüzgârdan olduğuna inanılır ve hızlı gitmesi buna bağlanır.

Her iki destanda da at sahibi ile bütünleşir. Köroğlu'nun "Kırat"ı kendisini "O kadar örnek almıştır ki, Köroğlu'nun oyununu oynayabilmektedir". Kambar da yalnızlığını ancak atı ile paylaşabilmektedir.

Türklerin tarihte atçılık ve binicilik hususunda en önde gelen topluluklardan birisi olduğu bilinmektedir. Büyük Türk âlimi Kaşgarlı Mahmut'un "At Türk'ün kanadıdır"⁵ sözünden anlaşılacağı üzere Türkler ata sıradan bir hayvan olarak bakmamaktadırlar. Kaşgarlı Mahmut'un eserinin başka bir yerinde: "Kuş kanatın er atın" sözünü, "Kuş gagesine kanadı ile ulaştığı gibi insan da arzusuna atı sayesinde erişir" şeklinde açıklıyor⁶. Dede Korkut hikâyelerinde ise "yayan erin umudu olmaz" sözü sık sık geçmektedir.

Hemen bütün Türk destanlarında gördüğümüz at motifi Köroğlu ve Kambar Batır Destanı'nda daha belirgin olarak görülmektedir.

2.3. Silah: Kambar Batır ve Köroğlu Destanı'nda silahlar genellikle demirdendir. Kambar Batır Destanı'nda "nayza" mızrak, kılıç, almas taya, kalkan, "selebe" hançere benzeyen bıçak, balta "savıt" zırh, "duvlga" tolga, ok, yay adı geçen silahlardandır.

Köroğlu Destanı'nda ise kılıç, kalkan, ok, yay, kargı, külüng, zırh adı geçen silahlardandır. Destan "delikli demir"in ortaya çıkmasıyla sona erer.

2.4. Düğün, toy ve merasim: Her iki destanda da düğün toy ve merasim önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Kambar Batır Destanı'nın kahramanı Kambar'ın doğumu babası Alimbay Han'ın "tepe gibi et yığdırıp: göl gib' kırmızı sağdırması"ndan sonradır⁷. Kambar ile

Nazım'ın kırk gün kırk gece düğünü yapılır. Köroğlu Destanı'nda da düğün, toy ve merasim aynı derecede önemlidir.

2.5. Oyunlar ve Eğlenceler: Kambar Batır Destanı'nda Türk dünyasının oyunlarından "aşık oyunu" ve "kökpar"ın adı geçmektedir. Kazak Türkleri arasında "aşık oyunu" ve "kökpar" sadece bir eğlence olarak kalmaz, atasözleri, deyimler, bilmece ve şiirlerde de önemli bir motif olarak yerini alır.

Köroğlu Destanı'nda güreşin önemli bir yeri vardır. Köroğlu'nun oğlu Hasan kendisini henüz tanımayan babasına: "Ey baba! Gel seninle elleşelim, güreşelim, eğer sen beni yıktın, bu kervanim sana; ben seni yıktımsa, Çamlıbel bana, a' keleşlerini git: nereye gidersen git!" diyerek güreş teklif eder. Yine Demircioğlu ve Poşoğlu vuruşmadan evvel güreş tutarlar. Ayrıca Köroğlu'nun keleşleri "Cezayir vurma" ve "Bar" oynarlar.

2.6. Hayvanlar: Kambar Batır Destanı, hayvan adları kadrosu bakımından oldukça zengindir. Destanda altmışa yakın farklı hayvan adı geçmektedir. Bu hayvanlar arasında "sunkar"ın ayrı bir yeri vardı. Kambar "tulpar"ına biner, "sunkar"ı yüzüne karşı tutar ve ava gider. Destanda laşın, bürkit ve tuygın da çokça geçen hayvan isimleridir.

Köroğlu Destanı hayvan adları kadrosu bakımından Kambar Batır Destanı kadar zengin değildir. Ördek, leylek, turna ve kaz destanda adı geçen hayvan adlarındandır.

2.7. Eş Seçme Motifi: Her iki destanda da bu motife rastlıyoruz. Kambar Batır Destanı'nda Azimbay, kızı Nazım'a eş seçmek ister. Bu yüzden "oniki yaşındaki çocuktan, bozkırda mal güden çobana kadar" herkese haber gönderir. Haberde Nazım'la evlenmek isteyenlerin belli gün ve tarihte belirlenen yere gelmesi istenir. Nazım gelenlerin arasından kimi beğenirse onunla evlenecektir. Fakat Kambar'la karşılaşınca kadar kendine denk düşen bir eş bulamaz.

Köroğlu Destanı'nda Adov Bey'in kızı Dana Hanım kendine eş seçmek için talip olanlarla güreş tutar. Karşısına Köroğlu'nun keleş Köse Kenan çıkıncaya kadar herkesi yener. Köse Kenan'ın Dana Hanım'ı güreşte yenmesiyle, Dana Hanım kendisine eş olarak Köse Kenan'ı seçer. Her iki destanda da kızların eş seçimi kendisine bırakılmıştır.

2.8. Elçi Gönderme: Elçi gönderme motifi her iki destanda da ortaktır. Kambar Batır Destanı'nda Kalmuk Han'ı Karaman, Kereyulı Kelmembet öncülüğünde yirmi adamını Azimbay'a elçi olarak gönderir. Azimbay Han Cadiger öncülüğünde dokuz adamını Karaman'a elçi olarak gönderir.

Köroğlu İran şahı Şeyhoğlu Abbas'a ve Kenan eline elçi gönderir. Köroğlu Destanı'nda sık sık söylenen "elçiye zeval olmaz" atasözü Kambar Batır Destanı'nda "elçiye beynet bar mı" şeklinde geçer.

2.9. Formülistik Sayılar: Gerek Köroğlu Destanı'nda, gerekse Kambar Batır Destanı'nda önemli yer tutar. Her iki destanda da "üç, yedi, kırk" sayılarına sık sık rastlarız. Kambar Batır Destanı'nın kahramanı Kambar, Karaman Han'ın üzerine kırk yiğidi ile varır. Nazım'la Kambar'ın düğünü kırk gün kırk gece sürer. Kalmuk Hanı Karaman Han da Azimbay'ın üzerine

kırk yiğidi ile varır. Köroğlu Destanı'nda kırk sayısı önemli formülistik sayılardan biridir. Köroğlu Çamlıbel'de oturur ve geçen kervanlardan kırkta bir baş alır. Düğünler kırk gün kırk gece sürer. Köroğlu Ayvaz'a kırk odanın anahtarını verir.

Yedi sayısı da formülistik sayılardan biridir. Destanda Köroğlu, altı keleşini Demircioğlu'na emanet ederek Telli Nigar'ı istemek için Bağdat'a gönderir. Telli Nigar altı erkek kardeşin en küçüğüdür. Kambar Batır Destanı'nda Azimbay Han'ın kızı Nazım altı oğlan kardeşin en küçüğüdür. Her iki destanda da üç sayısı yine formülistik sayı olarak karşımıza çıkar. Köroğlu oğlu Hasan'a darda kaldığı zaman kullanması için üç kıl verir. Ayrıca üç gün, üç paşa gibi ifadelere de yer verilir.

2.10. Hile ve Kurnazlık: Hile ve kurnazlık iki destanda da görülen ortak bir motiftir. Köroğlu Destanı'nda Keloğlan hile ve kurnazlıkla Köroğlu'nun atını elinden alır. Keloğlan Köroğlu'nu Kenan ilinde kıyafet değiştirmiş olarak tanır ve ona yardım için hileye başvurarak Köroğlu'nu ve keleşlerini Kenan hükümdarının elinden kurtarır. Köroğlu ve keleşleri "Biz Türkmen beylerinizdir. Türkmenleriz" diyerek Gürcistan hükümdarının güvenini kazanarak saraya ulaşırlar. Derviş kıyafetine bürünüp nöbetçilere bayıltıcı şerbet içirerek Kiziroğlu Mustafa Bey ve adamlarını zindandan kurtarırlar. Kambar Batır Destanı'nda da buna benzer hilelere başvurulmuştur. Azimbay, zorbalıkla kızıyla evlenmek isteyen Kalmuk Han'ı Karaman'a bir taraftan kızını verdiğini söylerken, diğer taraftan da bu zorbalıktan kurtulmak için Kambar'a elçi gönderir.

2.11. Dağ: Dağ motifi, her iki destanda da yer almaktadır. Kambar Batır Destanı'nda geçen "Alatav" gücün ve kuvvetin sembolü olarak kullanılmaktadır. Köroğlu destanında ise dağ vazgeçilmez bir mekândır. Köroğlu'nun mesken tuttuğu yer Çamlıbel'dir. Köroğlu her tarafa gider vurur, döğüşür sonra asıl mekânı olan Çamlıbel'e döner. Kiziroğlu Mustafa Bey'in mekânı ise Akçadağ'dır.

3. Tipler

Köroğlu Destanı'nın merkez kahramanı hiç şüphesiz Köroğlu'dur. Köroğlu namuslu, civanmert ve cömerttir. Onun divanhanesinde yalan söze yer yoktur. En önemli özelliği kahramanlığıdır. Esen rüzgardan hile sezen Köroğlu zaman zaman safderun bir kişiliğe bürünür. Bolu Beyi tarafından zulme uğramasına, defalarca kandırılmasına rağmen onun sözüne inanma gafletinde bulunur. Destanda olağanüstü özellik olarak çok iri yapılı ve lokmasının koyun başı kadar büyük olması görülür. Köroğlu'nun keleşleri de Köroğlu gibi yiğit ve sözün eridirler. Gözünü budaktan sakınmazlar. Keleşlerinden sadece birisi Köroğlu'na ihanet eder. Ve sırlarını Bolu Beyi'ne söyler. Destanda Köse Kenan, akıl danışılan bir tip olarak göze çarpar.

Kambar Batır Destanı'nın merkez kahramanı Kambar da sahip olduğu özellikler bakımından Köroğlu'na benzemektedir. Kahraman, cömert ve namusludur. Kendi halkının rahatı için çalışır. Halkını Karaman Han'ın zulmünden kurtarır. Destanda ikinci derecede gibi görünen fakat genellikle olaylara yön veren başka bir isim: Kambar'ın sevdiği kız Nazım'dır. Nazım, kadın kahraman olarak Köroğlu Destanı'ndaki kadın kahramanlardan daha da etkili bir konumdadır.

Köroğlu Destanı'nda olumsuz tip olarak Bolu Beyi'ni görürüz. Bolu Beyi Köroğlu'nun

koltuk değneği bile olamayacak kadar cüce bir adamdır. Fakat zorbalığı, zalimliği ve fırsatçılığı ile olumsuz bir tip olarak görülür. Kambar Batır Destanı'ndaki olumsuz tip Kalmuk Han'ı Karaman Han'dır. Karaman Han da zorba ve küstah bir adamdır. Çirkin sözlüdür, tehditkârdır.

Netice olarak söylemek gerekir ki destanlar; içinde taşıdıkları temaları, motifleri ve tipleri bakımından daha çok milli karakter gösteren eserlerdir. Türk destanlarının anlatım teknikleri temaları, yayılma alanları, tipleri, kronolojik ve etnik dairelerden hareketle⁸ yapılacak çalışmalar Türk destanlarındaki milli ve ortak değerlerin açığa çıkarılmasına yardımcı olacaktır. Tebliğimizin bu önemli hususa katkıda bulunacağına inanıyoruz. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki bu iki Türk destanı arasındaki paralellikler bizim burada işaret ettiğimizden daha da çoktur.

DİPNOTLAR

¹ Doç. Dr. Hamide Demirel, Türk Destanlarında Güzellik, Destan ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları, İstanbul-1995, s.12

² Mehmet Kaplan, Mehmet Akalın. Muhan Bali, Köroğlu Destanı, Ankara-1973.

³ Simirnova, N. S. Kambar Batır, Almatı-1957

⁴ Yıldırım, Dursun; Manas ve Köketey Hanning Erteğüsü, Ankara-1979 (Basılmamış Yüksek Lisans tezi)

⁵ Divanu Lügati't Türk. Yay., K. Rifat, İstanbul- .933, 1. s. 49 Tercüme: Besim Atalay, TDK, İstanbul-1939. 1. s. 48-49

⁶ a.g.e., S.37, Tercüme I., s. 34-35

⁷ Orhan Şaik Gökyay, Dede Korkut Hikayeleri, S.5, İstanbul-1976

⁸ Özkan, İsa (Doç. Dr.), "Manas ve Altın Arığı Destanı'ndaki Motifler"?